

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
средняя общеобразовательная школа села Иштии-Хем
муниципального района «Улуг-Хемский кожуун Республики Тыва»

РАССМОТРЕНО
на заседании Methodcouncila
от «31» августа 2023г

СОГЛАСОВАНО
с заместителем директора
по УВР Сарыглар Ж.В.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

Наименование учебного предмета «Родной (тувинский) язык»

Класс: седьмой

Уровень общего образования: базовый

Сроки реализации: 01.09.2023-30.05.2024г.

2023-2024 учебный год

Составитель рабочей программы
Сагар Сайсуу Шораановна

Иштии-Хем 2023г.

1.Тайылбыр бижик.

Тыва дылдың ажылчын программазын Тыва Республиканың ниити өөредилгезиниң эге школага Тыва дыл талазы-биле күрүне стандарттарына дүүштүр 1-4 класстарга А.К.Ойдан-оолдун, Э. Д. Ондарның, Н. Ч. Дамбанын 2008 чылда тургусканы программага даянып тургускан. 4-ку класска тыва дылды А.К. Ойдан-оолдун, А.М. Белек-Байырынның ниити өөредилге черлеринге өөредилге ному-биле планнаттыңган.

1-4 класстарга төрөөн дыл үстүкү класстарга өөренир литература эртемнериниң белеткел чадазы болбушаан, колдуунда-ла практиктиг сорулгаларны чедип алырынче угланган.

Эге класстарга тыва дылды өөредириниң **кол сорулгалары:**

1. Уругларның аас болгаш бижимел чугаазын, чаа чүвени билип алыр чүткүл-сонуургалын сайзырадыр. Уругларны медреселдиг шын номчуур, бижиир болгаш чугаалаарына өөредир.
2. Оларга төрөөн дыл талазы - биле эге билиглерни бээри.
3. Уругларны ном ажыглаарына чаңчыктырар болгаш оларның дылга сонуургалын, номчулга болгаш бижилге - биле холбаштыр бойдушту, ниитилелдин амыдыралын хайгаараарына үндезилээш, өөреникчилерни материалистиг үзел – бодал – биле чепсеглээри.
4. Уругларны мораль болгаш эстетика талазы – биле кижизидери:эки мөзү-шынарлыг, идепкейлиг, күш-ажылга ынак,хүлээнген херээнге харыысалгалыг хамаатылар болурунга, таварышкан беоделерни бот-миннип ажып эртери.
5. Өөренип турар чүүлдерни сайгарып, бөлүктөп, деңнеп, түңнеп билиринге, оларның иштинден кол болгаш чугула чүүлдерни тып, тайылбырлаарына өөреникчилерни таныштырары.

Тыва дылда 4кү класстың календарлыг планы бүдүн өөредилге чылында **68 шакты, неделяда 2 шакты** тургузуп турар:

Өөредилге планы дараазында номнар болгаш методиктиг сүмелерни ажыглаарын сүмелээн. 1-4 класстарга уругларның билиин хынаары – биле А. А. Алдын – оолдун «Эдертиглер болгаш диктантылар чыындызы», А.А.Алдын-оол «Диктантылар чыындызы» дөрт чылдыг эге школаның 1-4 класстарына Кызыл-2010ч

Өөреникчилерниң билиглеринге, мергежилдеринге болгаш чаңчылдарына кол негелделер

Өөреникчилер 4-кү классты дооскаш, дараазында билиглерни алган турар:

- сөстүң тургузуу: дазыл, чогаадылга болгаш өскертилге кожумактары; чугаа кезектери: чүве ады, демдек ады, кылыг сөзү, эдеринчилер; домак кежигүннери:чугула (кол сөс, сөглекчи) болгаш ийиги чергениң.

Өөреникчилерниң алган турар мергежилдери:

- шын бижилгезин өөренип алганы сөстерлиг 55-65 хире сөстүг сөзүглелди чараш холжүжү-биле чазыг чокка дүжүрүп азы адап бээрге бижири, аңаа херек таварылгада улуг секти, айтырыг болгаш кыйгырыг демдектерин шын салыры;

- фонетиктиг сайгарылганы кылыры: сөстерни слогтарга чарары, ажык болгаш ажык эвес уннерни ылгап, сөстерде үннерни болгаш үжүктөрни шын тодарадып билири;

- сөстерни тургузуг талазы-биле сайгарып билири (дазыл, чогаадылга, өскертилге кожумактарвын ылгаары);

- чугаа кезектерин болгаш оларның грамматиктиг демдектерин (чүве адының санын, падежин, кылыг сөзүнүң үелерин) билири;

- домакта сөстерниң аозында харылзаазын тургузар, оларны сөс каттыжыышкыннарына чарар;

- домактарның бөдүүн синтаксистиг сайгарылгазын кылыр: чугаалаар сорулгазының аайы-биле оларның янзызын тодарадыр, чугула болгаш ийиги черге кежигүннерин аңгылаар, оларның аразында харылзаазын айтырыглар дузазы-биле тургузар;

- коллективти-биле тургускан план ёзуугаар 55-60 хире сөстүг эдертиг болгаш чогаадыг бижиир.

2.Өөредилге планаашкынында тыва дыл эртемнин түрүжү

Өөренир хуусаазы: 4 чыл (1-4 класстар)

Класстар	Неделяда класстар аайы-биле шактар хуваалдазыбиле шактар хуваалдазы.	Чылдың шактар хуваалдазы
	тыва дыл	тыва дыл
1кл	3	102
2кл	3	102
3кл	3	102
4кл	2,5	85

III. Тыва дыл программазыныңниити характеристиказы

Тыва дыл программазы үш бөлүктөн тургустунган:

1. « Бижикке өөредири болгаш чугаа сайзырадылгазы»
 - ❖ белеткел уези (ужуглел мурнунун)
 - ❖ ужуглел уезит (номчулга, бижилге болгаш чугаа сайзырадылгазы)
 - ❖ ужуглел соондагы уе (номчулга, бижилге, шын бижилге болгаш чугаа сайзырадылгазы)
2. « Фонетика, лексика, грамматика, шын бижилге болгаш чугаа сайзырадылгазы».
3. « Номчулга болгаш чугаа сайзырадылгазы».

Бөлүк бурузу тус-тус кезектерге чардынар. Ук бөлүктөр аразында харылзаалыг . Бижик өөредилгези үннүг анализ-синтезтиг методтуң аргалары-биле чоруттунар болгаш чугаа сайзырадылгазының кол денелдеринге (сөс, домак, харылзаалыг чугаа) быжыглаттынар.

Анализтиң аргалары:

1. Чугаадан домактарны аңгылаары.
2. Домактарны сөстөргө чарары.
3. Домактан сөстү аңгылаары.
4. Сөстү слогтарга чарары, слогтарнын санын тодарадыры.
5. Слогтан тодаргай үннү ылгап үндүрери, үннүң характеристиказын бээри.
6. Үннүң туружун тодарадыры.
7. Үннү үжүк-биле демдеглээри дээш оон-даа өске.

Синтезтиң аргалары:

1. Үннерден слогтар тургузары.
2. Кескинди үжүктерден, үжүктөр «кассазындан» слогтар тургузары.
3. Слогтардан сөстөр тургузары.
4. Сөстөрдөн домак чогаадыры.
5. Домактардан харылзаалыг чугаа тургузары.
6. Сөзүглелдер номчулгазы.

Программада кирген материалдарны улдуңнар аайы-биле планнап, бөлүктөр, темаларны кичээлдерге хувааган. Методиктиг аргаларны, сумелерни башкылар чогаадыкчы ёзу-биле шилип ажыглаар, боттары хөй-хөй чаа аргаларны хереглээр база методиктиг уг-шиглерни башкы боду немеп, улам сайзырадыр апаар. Башкының кол сорулгазы - программа негелделерин өөредилгениң чаа тургузуунга дүүштүр долузу-биле боттандылары болгаш өөреникчилерге быжыг билиглерни бээри, практиктиг мергежилдерин болгаш чаңчылдарны шингээтгирери болур.

Өөреникчилерниң билиинин шынарын бедидеринге бот ажылдарже болгаш өөреникчилер-биле хууда ажылдарже кол кичээнге салыр. Хуузунда бердинген онаалгаларны хынаарынга тускай уени башкы кичээл санында баш бурунгаар планнап алыр. Бижимел азы хыналда ажылдар кылган санында оон түңнелин өөреникчилерге чугаалап берип, ниити-даа, хуузунда-даа частырыгларны олар-биле сайгарар.

Өөреникчилернин ханы билиглиг болурунга системниг катаптаашкын улуг рольдуг. Ынчангаш башкы катаптаашкынны программаның бөлүктөрүнүн болгаш темаларынын аайы-биле системалыг чорудуп, хереглээр материалдарны баш бурунгаар планнап алыр.

Ынчангаш эге школага башкылаашкылаашкынның шинчилел болгаш дилеп тыварынын методтарын оларның янзы-бүрү аргаларын тыва дыл кичээлдеринге ажыглаар апаар. Оонуламындан өөреникчилер чүгле башкынын чугаалаан чүүлүн, тайылбырын, онаалгаларын күүседир эвес, а боттары база хуузунда хайгааралдар, шинчилелдер кылырынга чанчыл алыр: чүвелерни деннеп, дөмейлешкек болгаш ылгалдыг чуулдерни тып, чогуур туннел ундуруп, шингээдип алган билиин медреселдиг-биле херек кырында ажыглап билиринге өөредир.

IV. Программаның үнелиг кол үгланыйшыкыннары

Тыва Республиканын ниити өөредилгезинин национал девискээр кезээ эге школанын өөреникчилеринин ниити сайзырабылынче, оларнын билиинин практиктиг болурунче угланган.

Ооң кол сорулгалары:

- 1). Уругларны медреселдиг-биле шын номчуур, бижиир болга чугаалаарынга өөредир;
- 2). Оларга төрөөн дыл болгаш литература талазы-биле эгебилиглерни бээр;
- 3). Уругларны ном ажыглаарынга чанчыктырар болгаш оларнын дылга сонургалын, номчулга болгаш билиглерже чуткулун хайныктырар;
- 4). Номчулга болгаш бижилге-биле холбаштыр бойдушту, ниитилел амыдыралын хайгаараарынга ундезилээш, өөреникчилерни материалистиг узел-бодал-биле чепсеглээр;
- 5) Уругларны мораль болгаш эстетика талазы- биле кижизидер;
- 6) Өөренип турар чуулдерни сайгарып, болуктеп, деннеп, туннеп билиринге, оларнын иштинден кол болгаш чугула чуулдерни тып, тайылбырлаарынга өөреникчилерни чанчыктырар;

V. Тыва дыл эртемни бот түскайлан болгаш өске эртемнер-биле холбап өөрөткенинин түңнелдери

1. Дыңнап тургаш, адаар:

- башкынын берген үлегерин өттүнүп үннү шын адаар;
- сөске үннүң туружун шын илередип, тода адаар;
- эжеш ажык эвес үннерниң ылгалын тода адаар;
- узун, кыска, өк-биле адаар ажык үннерни онзагайлап адаар;
- алфавитти чурум-чыскаал аайы-биле адаар;
- үлегерлээн болгаш словарь сөстөрүн дыңнап адаар.

2. Бөлүктел ажылы:

- эге болгаш сөөлгү үннеринин аайы-биле сөстөрни бөлүктээр; бердинген үнге сөстөрни шилип тывар;
- дөмей уткалыг сөстөрни бөлүктээр;
- узадыр адаар ажык үннерлиг сөстөрни бөлүктээр;
- өк-биле адаар ажык үннерлиг сөстөрни бөлүктээр;
- үнү биле үжүү дең сөстөрни бөлүктээр;
- үжүү хөй, үнү эвээш сөстөрни; үнү хөй, үжүү эвээш сөстөрни бөлүктээр;
- бижири чаңгыс дүрүмге чагыртыр сөстөрни бөлүктээр;
- эжеш ажык эвес үннерлиг сөстөрни бөлүктээр;
- тема аайы-биле бөлүктээри: ногаа аймаа, ыяш аймаа, хеп аймаа, сава, аыш-чем дээш оон-даа өске.

3. Хайгаарал ажылы:

- башкынын номчаан шүлүүнден бердинген үн кирген сөстөрни тывар, ол сөсте үннүң туружун (эгезинде, ортузунда, сөөлүндө) тодарадыр;
- бердинген үннерден херек үннү тывар, оон характеристиказын чугаалаар. Чижээ: Б...р)е,ээ) келем, акый!
- Сөзүглелге дөмей уткалыг сөстөрни ажыглаар
- Сөзүглелден медээ, айтырыг, кыйгырыг домактарын тывар;
- Сөзүглелден чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактарны тывар;

- Сөзүглелден хуу аттарны көргүскен сөстөрни тывар;

4. Хевирлеп - дүрзүлээр ажыл:

- сөстүң үн тургузуун дүрзүлел чуруун шыяр;
- демир дузак, пластилин болгаш өске-даа материалдарның дузазы-биле үжүктерни дүрзүлөп кылыр;
- домактарның тургузуун дүрзүлөп чуруун шыяр;
- сөс тургузуун дүрзүлөп шыяр;
- дорт чугаалыг домакты дүрзүлөп чуруун шыяр;
- кескен үжүктер-биле кассага сөстөр тургузар;

5. Деңнээри:

- бердинген дүрзүгө тааржыр сөстөрни тывары;
- номчаан сөзүңгө дүүштүр чурукту дөмейлээр;
- үн болгаш оон үжүүн деңнээр;
- улуг болгаш бичии үжүктерниң бижээнин деңнээр;
- үлегерлиг бижилге биле өөреникчиниң бижээнин деңнээр;
- домак биле сөстү деңнээр;

6. Хынаары:

- бөлүк аайы-биле бодунуң ажылын хынаар болгаш үнелээри;
- частырыгларны тыпкаш, ону эдер, слог бүрүзүндө ажык үннерниң барын хынаар;
- чурукта чүгле бердинген үжүк бар кезээн будуур;
- бөлүк сөстөрдөн артык сөстү тывар.

7. Тайылбырлаары:

- узун, кыска болгаш өк-биле адаар ажык үннерни шын адаарын, оларның туружун, дүрзүгө көргүзүп тайылбырлаар;
- чымчак болгаш кадыг демдектерниң ужур-дузазын тайылбырлаар;
- улуг үжүк-биле бижиир сөстөрниң дүрүмү;
- сөстү слогтарга чарарының дүрүмү;
- сөстүң дорт болгаш доора утказын тайылбырлаар;
- чаңгыс аймак кезигүннерлиг домакты шын бижиириниң дүрүмү.

8. Шинчилээри:

- сөстөрни слогтарга чарары, сөсте каш слог барын тодарадыры, бердинген слогтарга тааржыр сөстөрни тывары (□-□-□ мал-чын-нар);
- чурукка ат тыпсыр;
- домактың эгезин, төнчүзүн утка-аайы-биле эде тургузар;
- номчаан сөзүглелинде кандыг болуушкуннар болуп турарыңга хамаарышкан салдырган айтырыгларга харыылаар;
- сөзүглелдин кол утказын чугаалаар;
- сөстөрниң утказының аайы-биле (чүвөлөрни көргүзүп турар сөстөр, чүвөлөрниң ылгавыр демдээн көргүзөр сөстөр, чүвөлөрниң кылдыныын көргүзөр сөстөр) шинчилээр.

9. Номчулга:

- слогтап номчуур;
- бодунуң иштинде номчуур;
- химиренип номчуур;
- рольдап номчуур;
- бижик демдектерин сагып, домактарны аянынг номчуур
- шиижидип ойнаары;
- хевирин өскерткен домакты азы сөзүглелди эдип номчуур.

10. Дүжүрүп бижилге:

- башкының бижээн үлегеринден дүжүрүп бижиир;
- парламал болгаш бижимел сөзүглелди дүжүрүп бижиир;
- бердинген даалга-биле сөстөрни болгаш домактарны дүжүрүп бижири;

- хевирин өскөрткөн сөзүглелди эде тургуспушаан бижиир.

Тыва дыл программазы уш болуктен тургустунган:

1. «Бижикке ооредири болгаш чугаа сайзырадылгазы» (белеткел уези, ужуглел уези, ужуглел соондагы уе).
2. «Фонетика, лексика, грамматика, шын бижилге болгаш чугаа сайзырадылгазы».
3. «Номчулга болгаш чугаа сайзырадылгазы»

Болук бурузу тус-тус кезектерге чардынар. Ол болуктер аразында харылзаалыг. Программада кирген материалдарны улдуннар аайы-биле планнап, болуктер, темаларны кичээлдерге хуваан.

Ооредилге материалынын планнаашкыны 4 класс

Ниитизи-биле 4 класстын программазы езугаар -85 ш бердинген.

4-ку класска алган билиглеринге кол негелделер

Бот-тускайлан, предметтиг, метапредметтиг хевирлеттинеринин түннелдери.

Оореникчилерниң бот-тускайлан хевирлеттинген турары:

- Торээн дылывыс харылзажырынын база мээ—медереливисниң шынарын коргүзериниң кол чепсээ;
- Торээн дыл национал культуравыстың кол болуушкуну;
- Сагыш-сеткилди, бодалдарны илередиринге дылдың бай-байлаан, уран-чечен аргаларын чоптүг ажыглап билири;
- Торээн дылын улаштыр оорениринге сонуургалын оттурары;
- Аас болгаш бижимел чугаага дылдың уран-чечен аргаларын чедимчелиг ажыглап билири.

Оореникчилерниң билииниң хевирлеттинери:

- Торээн дылын сайзырадырынга. ону кадагалап арттырарынга оореникчинин бот киржилгези;
- Аас чугаага дылдың уран-чечен аргаларын эстетиктиг талазынче угландыраы.

Оореникчилернин билиинин хевирлеттинери:

- Торээн дылының бугу уннерин болгаш ужуктерин, оларның кол ылгалын билген ужурлуг.
- Состерде уннерни ылгап, оларның туружун тодарадып билир.
- Ажык, ажык эвес уннерни болгаш ужуктерни, кыска, узун ажык уннерни болгаш ужуктерни бот-боттарындан ылгап шыдаар.
- Домактарның болгаш состерниң анализ-синтезтиг сайгарылгазын кылып, домактардан состерни ылгап тывар.
- Состерни слогтарга чарып болгаш слог аайы-биле кожуруп билир.
- Алфавиттиң ужуктерин, оларның туружун билир.
- Домактарның чугула кежигуннерин тып болгаш шыйып билир.
- Бижимел болгаш парламал шрифт-биле бижиттинген состерни, домактарны иштинде слогтап адап тура, шын дужуруп бижири.
- Домак эгезинге улуг ужукту бижиир, соолүнге улуг секти, айтырыг, кыйгырыг демдектерин херек таварылгаларда салып билир.
- Хуу чүве аттарынга улуг ужук бижиир.
- Торел состерни болүктеп, тып билир болгаш дазылын ангылап билир.
- Кым? чүү? кымнар? чулер? кандыг? чүлүг? канчап тур? деп айтырыгларны ылгап билир.
- Харылзаалыг чугаа тургузуп билир.
- 40-70 состен тургустунган эдертигни бижип билир.

Оореникчилерниң предметтиг хевирлеттинген турары:

- Чаа материалды ханы билип алырынче угланган ажылдарны; номчулга, бижилге, уругларны янзы-бүрү бот-ажылдары, чугаасайзырадылгазы.
- Уннер болгаш ужуктерни ылгап билири.
- Ажык болгаш ажык эвес уннерни ылгап билири.
- Состерни слогтарга чарары.
- Состү шын кужуруп билири.
- Алфавитте ужуктерниң туружун болгаш ооң ужур-дузазын билири.
- Медээ, айтырыг, кыйгырыг домактарын ылгап болгаш чогаадып билири.
- Домактың чугула кежигуннерин тып болгаш шыйып билири.
- Кым? чүү? кымнар? чулер? кандыг? чүлүг? канчап тур? деп айтырыгларны ылгап билири.

- Сюжеттиг чуруктар-биле чугаа сайзырадырының ажылдарын чорудары.
- Домак болгаш харылзаалыг чугааны ылгап билири.
- 40-70 хире состен тургустунган эдертигни бижири.

Оореникчилерниң метапредметтиг хевирлеттинген турары:

А) Ушкарып-башкараарынын:

Чогуур деннелге хевирлеттинген турар уjurлуг чүүлдери:

- Ооренип турар эртемниң тема, болүк аайы-биле кол сорулгаларын, утказын угаап билири;
- Башкынын удуртулгазы-биле бердинген даалгаларны күүседип ооренири;
- бот хыналданы, удур-дедир хыналданы болгаш орфографтыг, пунктуациалыг частырыгларны тып билирин боттандыраар.

Оореникчилерниң хевирлеттинген турары:

- Ооренген темазынга алган билиглерин түңнеп болгаш үнелеп билирин боттандыраары;
- Тыва дылдын негелдери-биле өөренип алган дүрүмнерин ажыглап билири.

Б) Чогуур деннелге хевирлеттинген турар уjurлуг чуулдери:

- Ооредилге даалгаларын күүседип турар үеде херек уjurлуг медээлерни немелде номнар, статьялар болгаш энциклопедиялардан тып билири;
- бодунуң назы-харынга дүүштүр янзы-буру словарьларга, справочниктерга даянып билири;
- дылдың негелдерин күүседирде янзы-бүүру схемаларны, модельдерни, символ-демдектерни ажыглап билири
- белен таблицаларны, схемаларны, созүглелдерни немээри
- дылдын адырлары: үн, үжүк, сос тургузуу, чугаа кезээ, домак кежигүнү, бодүүн домак дугайында алган билиглерин деннеп, болүктөп, тып, ажыглап билири;
- алган билиглерин план болгаш таблица дузазы-биле системажыдып, болүктөп, түңнеп билири;
- есте орфограммаларны янзы-бүрү аргалар-биле хынап билири;
- номчаан созүглелдериниң кол утказын ылгап үндүрери;
- бодунуң чугаазын тода болгаш билдингир кылдыр дыңнакчыга дамчыдып билири;

Оореникчилерниң билииниң хевирлеттинген турары болгаш ооренип алыр аргалары:

- Библиотека болгаш Интернет дузазы-биле херек билиглерни тып, ажыглап билири;
- Аас болгаш бижимел чугааны шын болгаш медреселдиги-биле тургузуп билири;
- Болуушкуннарны логиктиг (бодамчалыг) сайгарылгага даянып дамчыдып билири;
- Алган медээлерни сайгарып, критикалап билири;

В) Коммуникативтиг

Чогуур деннелге хевирлеттинген турар уjurлуг чүүлдери:

- аас чугаага диалогту ажыглап билири;
- ангы-ангы бодалдарны ооренип, сайгарып билири болгаш чаңгыс аай түңнелге келиринге өөредери;
- бот туружун болгаш бодалын быжыглап чаңчыгары;
- билдинмес чүүлдеринге айтырыгларны салып билири;
- коммуникативтиг сорулгаларны шиитпирлээринге дылдың аргаларын чедимчелиг ажыглаары;

Оореникчилерниң билиглериниң хевирлеттинген турары болгаш ооренип алыр аргалары:

- коммуникативтиг сорулгаларны дыңнакчыга тода, дорт, дес-дараалашкаа-биле медээни, билигни чедирери;
- удур-дедир хыналда үезинде бот-боттарынга дузаны үезинде чедирип билири болгаш коммуникативтиг сорулгаларны шиитпирлээринге дылдың аргаларын чедимчелиг ажыглаары.

VI. Эртемниң кол ниити өөредилгезиниң утказы

Программа

Грамматика, шын бижилге, чугаа сайзырадылгазы

Катаптаашкын -7ш.

Домак. Домактын чугула болгаш ийиги черге кежигуннери. Домакта состернин харылзаазы. Домактын соолунге бижик демдектери.

Домак- 15 ш.

Домактын чугула болгаш ийиги черге кежигуннери (катаптаашкын). Ийи бодуун домактан тургустунган чагырышпаан нарын домак (ниити таныжылга). Эвилел чок болгаш *а, ынчалздаа, болгаш, биле* деп эвилелдер-биле каттышкан чангыс аймак кежигуннерлиг домактар. Санаар, ун аяны, эвилелдер чок (санаар ун аяны-биле каттышкан) база *болгаш, а. ынчалздаа, биле* деп эвилелдер-биле каттышкан чангыс аймак кежигуннерлиг домактарга бижик демдектери.

Диалог болгаш дорт чугаалыг домактарны болгаш оларга бижик демдектерин салганын хайгаараары. Адалга дугайында нити билиг.

Созуглел-харылзаалыг чугаа дугайында алган билиглери туннеп быжыглаары: темазы болгаш кол бодалы, созуглелдин кезектери, кезек бурузунде домактарнын утка талазы-биле харылзаазы, созуглелдин планы.

Созуглелдин янзылары: тоожуушкун, чурумал, угаап боданыышкын (кол демдектери-биле таныжылга)

Чугаа кезектери

Чуве ады- 13ш.

Хойнун санында чуве аттарынын падежтерге оскерлири. Чуве адынын хамаарылга хевири(ниити таныжылга). Орус дылдан улегерлеп алган состернин падежтерге оскерлири. Оларнын шын бижилгези.

Хуу болгаш ниити чуве аттары(ниити таныжылга).

Домактар тургузарда чоок болгаш удурланышкак уткалыг чуве аттарын таарыштыр шилип билири.

Демдек ады -7 ш.

Укталбаан болгаш укталган демдек аттары.

Домактар тургузарда чоок болгаш удурланышкак уткалыг демдек аттарын таарыштыр шилип алыры.

Демдек аттарын шын бижири. Дорт болгаш кожурген уткалыг демдек аттарын ажыглаары.

Сан ады -1ш.

Сан ады, оон утказы, айтырыглары. Тун болгаш дугаар сан аттары. Сан аттарын чуве аттары-биле кады ажыглаары. Тун болгаш дугаар сан аттарын чугаага ажыглап билири.

Ат орну - 5ш.

Ат орну, оон утказы. Арыннын ат оруннары болгаш оларнын падежтерге оскерлири.

Ат оруннарын чугаага ажыглап билири.

Кылыг созу – 9 ш.

Кылыг созунун эге хевиринин дугайында ниити билиг. Кылыг созунун арыннарга, уелерге болгаш саннарга оскерлири. Кылыг состерин шын бижири.

Кылыг созунун дужаал база даар хевирлерин практика кырынга ажыглапбилири.

Домактар тургузарда чоок болгаш удурланышкак уткалыг кылыг состерин шын бижири, ажыглап билири.

Домактар тургузарда чоок болгаш удурланышкак уткалыг кылыг состерин шилип билири.

Бодалды илередирде эн-не тааржыр кылыг созун шилири. Харылзаалыг чугаага кылыг состеринин чангыс аай ажыглаарын чайладыры.

Наречие -2 ш.

Наречие-оскерилбес чугаа кезээ. Утказы болгаш айтырыглары. Чугаага хереглели. Эн хереглеттингир уенин, туруштун дээш оске-даа болуктернин наречиелерин чугаага ажыглаары (кыжын, дуун, удавас, ору, кежилдир, ыткылаштыр дээш о.о)

Чыл дургузунда ооренген чуулун катаптаары -9 ш.

Харылзаалыг чугаа сайзырадылгазы

Чугаа, оон амыдыралга ужур-дузазы. Ооредилге материалынга аас-биле харыы тургузарынын онзагайлары. Созуглел. Созуглелдин темазы болгаш кол бодалы. Созуглелдин

тургузуу. Эдэртигге, чогаадыгга план тургузары (коллективтиг болгаш хууда). Созуглел тургузуп тургаш, уран-чечен аргалар ажыглаары: эпитеттер, деннелгелер, диригжидилгелер дээш о.о. (хайгааралдар).

Коллективтии-биле азы хууда тургускан план ёзугаар созуглелдин эдэртии (долузу-биле кызырган).

Чурук, диафильм ёзугаар азы корген кинофильминде чамдык таварылгалар дугайында тоожуушкун янзылыгчогаадыг.

Чурумал болгаш угаап боданыышкын кезектерлиг (элементилерлиг) улуг эвес чечен чугаа (солун таварылга, экскурсия, хайгааралдар дугайындадээш о.о)

Ээлдек-эвилен болурунун дурумнери. Буруузун миннирде болгаш чопшээрелге хереглээр сосер

Чараштыр бижилге

Ужуктернин дурзу-хевирин шын бижииринин чанчылдарын, состерге, домактарга, улуг эвес созуглелдерге оларны каттыштырарынын чогумчалыг аргаларын быжыглаары. Дурген темп-биле бижииринин чанчылдарын хевирлээр, холдарнын бир дески ритмниг шимчээшкыннерин быжыглаар мергежилгелер.

Ужуктерни шын эвес бижиирин чайладыр ажыл.

Оореникчилер-биле хуузунда чорудар ажылдарнын ангы-ангы хевирлерин ажыглап тургаш, шын ,тода, чараш холл ужуун чедип алыры.

Шын бижилгезин сактып алып сосер:

Автомобиль, арттырар, атташ, библиотека, билет, вагон, вокзал, гараж, глобус,грипп, дуюг, завод, инженер, инчеек., йод, календарь, килограмм, коллектив. командир, комбайн, космонавт, коудеттинер, копеек, лампа, луноход, мага-бот, металл, медаль, миннир, номчуттунар, огурец, ортумак, оттулар, пароход, повар, портрет, республика, Россия, салют, телефон, трактор, тоттур, туттунар, уран чуул, ужур-дуза, уткуур, уен-даян, улеттинер, уттээр, флот, хавыяа, хайыракан, халат, хамааты, хаяа, хемчээттинер, хортук, чакпа, чанныр, ээрежир, чассыг, чаттылар, чаянныг, чижсек, чурттаар, чурттакчы, чуртум, шофер, экскурсия, электри, электростанция, юбка, яблоко, янзы-буру.

Программа материалынын тематиктиг хуваалдазы

Теманы	Теманын ады	Шагы
1.	Ийиги болгаш ушку класстарга ооренген чуулдерин катаптаары.	7
2.	Домак.	15
3	Чуве ады.	13
4	Демдек ады.	7 ш.
5	Сан ады.	1 ш.
6	Ат орну.	5
7	Кылыг созу.	9
8	Наречие	2
9	Чыл дургузунда ооренгенин катаптаары	9 ш.
	Шупту:	68 шак

Өөредилге –методиктиг комплектинин даңзызы:

Клазы	Авторлары	Өөредилге номунуң ады	Үндүрген чылы	Үндүрген чери	Программазы
4 кл	А.К. Ойдан-оол, А.М. Белек-Баир	Тыва дыл. 4 чылдыг эге школаның 4-кү клазынга өөренир өөредилге ному 4-ку класстын тыва	2010 2012	Кызыл: Тываның ном үндүрер чери	Государственный стандарт и учебные программы по тувинскому языку для 1-4 классов. А.К.

		дЫЛ номунга ажылчын кыдырааш			Ойдан-оол, Э.Д. Ондар, Н.Ч. Дамба.-К.: ГУП «Тываполиграф».- 2008г.
--	--	------------------------------------	--	--	---

Оореникчилернин билиглеринге, мергежилдеринге болгаш чанчылдарынга кол негелделер

Оореникчилер 4-ку классты дооскаш, дараазында билиглерни шингээдип алган турар: ооренип эрткен чугаа кезектери болгаш оларнын ылгавыр демдектери, чангыс аймак кежигуннер.

Оореникчилернин мергежилдери:

Ооренип эрткен орфограммалар болгаш пунктуаграммалыг (падеж кожумактары, укталган демдек аттарынын чогаадылга кожумактары, кылыг созунун уе кожамыктары, эвилел чок база *ынчалза-даа, а, болгаш* эвилелдерлиг чангыс аймак кежигуннерге бижик демдектери. 60-70 хире состуг созуглелди чазыг чок, шын чараштыр дужуруп бижиир болгаш адап бээрге, бижиир;

Оожум, аяк, дидим, каът дээн чергелиг состернин фонетика-графиктиг сайгарылгазы;

Сос тунтургузуун сайгарары: дазыл, чогаадылга кожумаа, оскертилге кожумаа;

Чугаа кезектеринин талазы-биле сайгарары: чуве аттарынын санын, падежин, сан адынын болуктерин, арыннын ат оруннарынынарнын, санын, кылыг состеринин санын, арнын, уезин тодарадыр;

Ооренген чугаа кезектерин харылзаалыг чугаага ажыглаар.

Домактар тургузарда чоок болгаш удурланышкак уткалыг чуве аттарын, демдек аттарын, кылыг состерин таарыштыр шилиир;

Домактарнын эн бодун сайгарылгазынкылыр, оларнынчугаалаарсорулгазынынаайы-биле янзыларын, чугула болгаш ийиги черге кежигуннерин тодарадыр, домакта состернин аразында харылзаазын айтырыглар дузазы-биле илергейлээр;

Хууда тургустунган план ёзугаар 80-90 хире состуг созуглелдин эдертиин, солун таварылга, хайгааралдар болгаш экскурсия дугайында улуг эвес чечен чугаа бижиир; харылзаажылганын дурумнеринге дууштур дилегни, четтиргенин, буруузун билингенин, чалалганы, байыр чедириишкинин, чопшээрешпезин илередир.

Тыва дЫл эртемин бот-түскайлан болгаш оске эртемнер-биле холбап оореткенинин түннелдери:

1. Дыннап тургаш, адаар:

башкынын берген улегерин оттунуп, унну шын адаар;

соске уннун туружун шын илередип, тода адаар;

эжеш ажык эвес уннернин ылгалын тода адаар;

узун, кыска, ок-биле адаар ажык уннерни онзагайлап адаар;

алфавитти чурум-чыскаал аайы-биле адаар;

улегерлээн болгаш словарь состерин дыннап адаар.

2. Болуктел ажылы:

эге болгаш солгу уннеринин аайы-биле состерни болуктээр; бердинген унге состерни шилип тывар;

домей уткалыг состерни болуктээр;

узадыр адаар ажык уннерлиг состерни болуктээр;

ок-биле адаар ажык уннерлиг состерни болуктээр;

уну биле ужуу ден состерни болуктээр;

ужуу хой, уну эвээш сосстерни; уну хой, ужуу эвээш сосстерни болуктээр;
бижири чангыс дурумге чагыртыр сосстерни болуктээр;
эжеш ажык эвес уннерлиг сосстерни болуктээр;
тема аайы-биле болуктээри: нога аймаа, ыяш аймаа, хеп аймаа, сава, аьш-чем дээш оон-даа
оске.

3. Хайгаарал ажылы:

башкынын номчаан шулуунден бердинген ун кирген сосстерни тывар, ол соссте уннун туружун
(эгезинде, ортузунда, соолунде) тодарадыр;
бердинген уннерден херек унну тывар, оон характеристиказын чугаалаар. Чижээ: б...р (е, ээ)
келем, акый!
созуглелге домей уткалыг сосстерни ажыглаар;
созуглелден медээ, айтырыг, кыйгырыг домактарын тывар;
созуглелден чангыс аймак кежигуннерлиг домактарны тывар;
созуглелден хуу аттарны коргускен сосстерни тывар.

4. Хевирлеп-дурзулээр ажыл:

состун ун тургузуун, дурзулел чуруун шыяр;
демир дузак, пластилин болгаш оске-даа материалдарнын дузазы-биле ужуктерни дурзулеп
кылыр;
домактарнын тургузуун, дурзулел чуруун шыяр;
сос тургузуун дурзулеп шыяр;
дорт чугаалыг домакты дурзулеп, чуруун шыяр;
кескен ужуктер-биле кассага сосстер тургузар.

5. Деннээри:

бердинген дурзуге тааржыр сосстерни тывары;
номчаан созунге дууштур чурукту домейлээр;
ун болгаш оон ужуун деннээр;
улуг болгаш бичии ужуктернин бижээнин деннээр;
улегерлиг бижилге-биле оореникчинин бижээнин деннээр;

6. Хынаары:

болук аайы-биле бодунун ажылын хынаар болгаш унелээри;
частырыгларны тыпкаш, ону эдер, слог бурузунде ажык уннернин барын хынаар;
чурукта чугле бердинген ужук бар кезээн будуур;
болук сосстерден артык состу тывар;

7. Тайылбырлаары:

узун, кыска болгаш ок-биле адаар ажык уннерни шын адаарын, оларнын туружун дурзуге
коргузуп тайылбырлаар;
чымчак болгаш кадыг демдектернин ужур-дузазын тайылбырлаар;
улуг ужук-биле бижиир сосстернин дуруму;
состу слогтарга чарарынын дуруму;
состун доора болгаш дорт утказын тайылбырлаар;
чангыс аймак кежигуннерлиг домакты шын бижииринин дуруму;

8. Шинчилээри:

сосстерни слогтарга чарары, соссте каш слог барын тодарадыры, бердинген слогтарга
тааржыр сосстерни тывары (мал-чын-нар);
чурукка ат тыпсыр;
домактын эгезин, тончузун утка аайы-биле эде тургузар;
номчаан созуглелинде кандыг болуушкуннар болуп турарынга хамаарышкан салдынган
айтырыгларга харыылаар;
созуглелдин кол утказын чугаалаар;
сосстернин утказынын аайы-биле (чувелерни коргузуп турар сосстер, чувелернин ылгавыр
демдээн коргузер сосстер, чувелернин кылдынынын коргузер сосстер) шинчилээр.

9. Номчулга:

кожуп номчуур;
бодунун иштинде номчуур;

химиренип номчуур;
рольдап номчуур;
бижик демдектерин сагып, домактарны аянныг номчуур;
шиижидип ойнаары;
хевирип оскерткен домакты азы созуглелди эдип номчуур.

10. Дужуруп бижилге:

дужуруп бижээн улегеринден дужуруп бижиир;
парламал болгаш бижимел созуглелди дужуруп бижиир;
бердинген даалга-биле состерни болгаш домактарны дужуруп бижиир;
хевирип оскерткен созуглелди эде тургуспушаан, бижиир.

Уругларның бижимел ажылын үнелээри.

Диктант харылзаалыг созуглелден тургустунар болгаш школаның, ук класстың ооредилге-кижизидилгелиг сорулгалары-биле утказы дүүшкен турар.

Диктантының бижиириниң үези ооң хемчээлинден хамааржыр. Состерниң лексиктиг утказынга болгаш словарь состерин шын бижип ооренип алганын хынаарынга словарьлыг диктантыны база чорудар. Хыналда диктантыларның созу оореникчилерге билдингир болгаш ооренген дүрүмнеринге дүүшкен турар.

Диктантыларның чижек хемчээли:

4 класс

Бирги чартык чылда 60-70 сөс.

Ийиги чартык чылда 70-80 сөс.

Уругларның бижээн диктантыларынга Демдек салырының нормалары

5 демдек:

- а) Орфографтыг частырыглар болгаш эдилгелер чок.
- б) Үжүктерни тудуштуарын сагып, бижээни арыг.

4 демдек:

- а) 1-2 хире орфографтыг частырыглар эрттирипкен.
- б) 2-3 хире эдиглер кылган.
- в) Үжүктер тудуштуарында чамдык частырыглар эрттирипкен, шала шевергин эвес бижээн.

3 демдек:

- а) 3-5 чедир орфографтыг частырыглар эрттирипкен.
- б) 3-тен хөй эвес эдиглер кылган.
- в) Үжүктер тудуштуарынга хөй частырыглар эрттирген болгаш чуттуг бижээн.

2 демдек:

- а) 5-тен өрү орфографтыг частырыглар эрттирген.

Грамматиктиг сайгарылгаларга Демдек салырының нормалары

5 демдек-чаңгыс-даа чазыг чокта.

4 демдек – бирчастырыг эрттиргенде.

3 демдек – ийи частырыг эрттиргенде азы кылза чогуур сайгарылганың бирээзин күүсетпээнде.

2 демдек - өөрөнгөн дүрүмнерин грамматиктиг сайгарылгага ажыглап шыдавас таварылгада.

Программа материалынын тематиктиг хуваалдазы

Теманы н №	Теманын ады	Шагы
1.	Ийиги болгаш ушку класстарга ооренген чуулдерин катаптаары.	7
2.	Домак.	15
3	Чуве ады.	13
4	Демдек ады.	7 ш.
5	Сан ады.	1 ш.
6	Ат орну.	5
7	Кылыг созу.	9
8	Наречие	2
9	Чыл дургузунда ооренгенин катаптаары	9 ш.
	Шупту:	9 шак

Өөредилге –методиктиг комплектинин даңзызы:

Клазы	Авторлары	Өөредилге номунуң ады	Үндүргөн чылы	Үндүргөн чери	Программазы
4 кл	А.К. Ойдан-оол, А.М. Белек-Баир	Тыва дыл. 4 чылдыг эге школаның 4-кү клазынга өөренир өөредилге ному 4-ку класстын тыва дыл номунга ажылчын кыдырааш	2010 2012	Кызыл: Тываның ном үндүрер чери	Государственный стандарт и учебные программы по тувинскому языку для 1-4 классов. А.К. Ойдан-оол, Э.Д. Ондар, Н.Ч. Дамба.-К.: ГУП «Тываполиграф».- 2008г.

Материал-техниктиг хандырылгазы

Башкыларга:

- 1..А.А.Алдын-оол. Диктантылар чыындызы. Дөрт чылдыг эге школаның 1-4 класстарынга.- К.: Ю. Кюнзегеш аттыг ном үндүрер чери, 2010.
2. А.А.Алдын-оол. Эдертиглер чыындызы. Эге школаның 2- 4 класстарынга.- К.: Ю. Кюнзегеш аттыг ном үндүрер чери, 2011.
3. К.Б. Март-оол. 2-4 класстарга тыва дыл башкылаарының методиказы.- К.: Тываның ном үндүрер чери, 2006.

Мультимедиялыг хандырылгазы:

- кичээлдерге презентациялар;
- ЖК телевизор
- ноутбук;
- принтер.

Календарь-тематиктиг планнаашкын тыва дыл 4 класс 2023-2024 өөредилге чылы

№	Кичээлдин темазы	Шагы	Хуну	
			план-биле эрттирер	факт
Ийиги болгаш ушку класска ооренгенин катаптаары -7ш				
1	Фонетика. Уннер болгаш ужуктер. Слог.	1	04.09	
2	Ажык эвес уннернин ужуктерин дакпырлап бижири	1	07.09	
3	Куштуг болгаш кошкак ажык эвес уннер	1	11.09	
4	Домак.	1	14.09	
5	Созуглел.	1	18.09	
6	Хыналда диктант «Кайгамчыктыг сад».	1	21.09	
7	Частырыглар-биле ажыл. Катаптаашкын.	1	25.09	
Домак -15ш				
8	Бөдүүн домак.	1	02.10	
9	Нарын домак	1	05.10	
10	Чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактар	1	09.10	
11	Чаңгыс аймак кежигүннерниң холбажыр аргалары	1	12.10	
12	Чаңгыс аймак кежигүннерниң холбажыр аргалары	1	16.10	

13	Дорт чугаа.	1	19.10	
14	Чугаа сайзырадылгазы. Эдертиг «Арыгга хонган».	1	23.10	
15	Диалог.	1	26.10	
16	Хыналда диктант. «Күскээр»	1	09.11	
17	Частырыглар-биле ажыл. Адалга.	1	13.11	
18	Сөс тургузуу. Кожумактар.	1	16.11	
19	Чогаадылга кожумактары	1	20.11	
20	Өскертилге кожумактары	1	23.11	
21	Дефистеп бижиир нарын сөстөр	1	27.11	
22	Сөс тургузуу. Дазыл.	1	30.11	
Чүве ады- 14ш				
23	Чүве адының утказы	1	07.12	
24	Чүве адының падежтерге өскерлири. Чаңгыстың саны	1	11.12	
25	Адаарынын падежи.	1	14.12	
26	Хамаарыштырарының падежи.	1	18.12	
27	Бээриниң падежи.	1	21.12	
28	Онаарының падежи	1	25.12	
29	Турарының падежи.	1	28.12	
30	Үнериниң падежи.	1	15.01	
31	Углаарының падежи.	1	18.01	
32	Хөйнүң санында чүве аттарының падежтерге өскерлири.	1	22.01	
33	Чүве адының хамаарылга хевири.	1	25.01	
34	Орус дылдан үлегерлеп алган сөстөрниң падежтерге өскерлири.	1	29.01	
35	Хыналда ажыл «Чүве ады».	1	01.02	
36	Частырыглар-биле ажыл. Демдек адының утказы	1	08.02	
Демдек ады-6ш				

37	Демдек адынын утказы.	1	12.02	
38	Укталбаан болгаш укталган демдек аттары.	1	15.02	
39	Удурланышкак болгаш чоок уткалыг демдек аттары.	1	19.02	
40	Удурланышкак болгаш чоок уткалыг демдек аттары.	1	22.02	
41	Хыналда диктант «Мээң глобузум».	1	26.02	
42	Частырыглар-биле ажыл. Катаптаашкын.	1	01.03	
Сан ады- 1ш				
43	Сан адының утказы	1	09.03	
Ат орну-5ш				
44	Арынның ат оруннары	1	15.03	
45	Арынның ат оруннарының падежтерге өскерлири.	1	19.03	
46	Арынның ат оруннарының падежтерге өскерлири.	1	21.03	
47	Чугаа сайзырадылгазы. Чурук-биле ажыл. «Кыжын куштарга болгаш дириг амытаннарга мээң дузам».	1	22.03	
48	Хыналда диктант. «Сээң школаң».	1	25.03	
Кылыг созу-9ш				
49	Частырыглар-биле ажыл. Кылыг сөзүнүң утказы. Кылыг сөзүнүң үелерге, арыннарга болгаш саннарга өскерлири.	1	09.04	
50	Кылыг сөзүнүң амгы үези.	1	12.04	
51	Кылыг сөзүнүң эрткен үези.	1	15.04	
52	Кылыг сөзүнүң келир үези	1	19.04	
53	Кылыг сөзүнүң дужаал хевири	1	23.04	
54	Кылыг сөзүнүң даар хевири.	1	26.04	
55	Кылыг сөзүнүң даар хевири.	1	30.04	
56	Кылыг сөзүнүң даар хевири.	1	03.05	
57	Чугаа сайзырадылгазы. Эдертиг. «Шынчы болурунда».	1	05.05	
Наречие-2 ш.				
58	Наречие дугайында билиг.	1	07.05	

59	Хыналда диктант. «Чазый ыт».	1	10.05	
Чыл тончузунде катаптаашкын-9ш				
60	Частырыглар-биле ажыл. Домак. Нарын домак.	1	14.05	
61	Сөс. Сөстүң тургузуу.	1	17.05	
62	Кошкак ыыткыр болгаш кошкак дулей ажык эвес үннерни шын бижири. Чугаа кезектери	<u>1</u>	21.05	
63	Чугаа кезектери.	<u>1</u>	22.05	
64	Демдек ады.	1	24.05	
65	Кылыг созу.	3	25.05	
66			26.05	
67			28.05	
68	Ниити катаптаашкын	1	30.05	

